

КАТЕГОРИЈЕ АТРИБУТИВНЕ ПОСЕСИВНОСТИ У РОМАНУ *ЕНЦИКЛОПЕДИЈА МРТВИХ* ДАНИЛА КИША²

Апстракт: Предмет овог рада јесте формално-семантичка анализа категорија атрибутивне посесивности у роману Енциклопедија мртвих Данила Киша. Класификација је извршена на основу формално-граматичког и логичко-семантичког критеријума. Први критеријум је подразумевао диференцијацију атрибутивних синтагми на основу формалних средстава за изражавање присвојног значења (присвојни придев, слободни и предложни генитив), док је други критеријум укључивао различита обележја чланова посесивне конструкције: семантичке домене из којих јединице потичу (родбински називи, називи делова тела итд.), потом поларизацију на основу ознака: отуђиво/неотуђиво, живо/неживо, конкретно/апстрактно, одређено/неодређено, затим временско ограничење посесивног односа, као и могућност контроле посесора над посесумом. Циљ рада јесте да се, кроз идентификацију семантичких типова посесивних атрибутивних синтагми у Кишовом роману Енциклопедија мртвих, покаже разнообразност модела којима се исказује опште значење посесивности, било као примарно, било као секундарно. Уз то, овде се жели показати какве све врсте посесивности изражавају конструкције код којих је ово значење примарног типа.

Кључне речи: *Енциклопедија мртвих, атрибутивна посесивност, посесор, посесум, семантика.*

1. Уводна реч

1.1. О категорији посесивности.

Посесивност је универзална синтаксичка и логичко-семантичка категорија, карактеристична за све језике света. Општи појам посесивности предмет је бројних језикословних расправа, парцијалног или свеобухватног типа, утемељених на формалном, функционално-семантичком или когнити-

¹ Marijana.Bogdanovic@isj.sanu.ac.rs; marijanabogdanovic01@gmail.com

² Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

вистичком приступу.³ Када је посреди лингвистички аспект посесивности, свако посесивно значење укључује однос између два ентитета којима су додељене улоге поседника (посесора) и поседованог (посесума). Та два ентитета конститутивни су елементи, семантички и синтаксички, јер је један услов другоме – без поседника нема поседованог и обрнуто (Куна 2003: 159). Како истиче и немачки лингвиста Хансјакоб Сејлер (1981: 6), појам лингвистичке посесивности представљен је односом између две супстанце, при чему супстанца А, названа посесор, у прототипичном случају има обележје [+ живо], прецизније [+ људско], док супстанца Б, названа посесум, семантички може бити обележена или као [+ живо] или као [- живо]. Типични посесор, дакле, припада семантичкој категорији *animatum*, док се у нетипичним случајевима он може односити и на појаве и предмете из неживог света. И Радмило Маројевић (1983: 3) под субјектом посесивности подразумева „лице – биће које је свесно односа припадности и може га изразити језичким средствима, биће чија је генеричка суштина присвајање предмета и појава објективног света, биће које има развијен свој унутрашњи свет. Као резултат персонификације, међутим, субјекат посесивности може бити натприродно биће, животиња, предмет или појава”. Објекат посесивности може бити лице, животиња, биљка, део тела, психичка категорија, особина, радња, резултат рада, предмет, територија, временски појам, али и други појмови који су у вези са лицем које означава посесора.⁴

³ Посесивност се као значењска категорија узгредно помиње у оквиру синтаксе падежа (слободни и предложни посесивни генитив, посесивни датив) и обраде врста речи (посесивни придеви, посесивне заменице) у готово свим нашим стандардним граматикама (Маретић 1931, Стевановић 1986⁵, 1989⁴, Пипер и др. 2005 итд.). Једна од првих детаљнијих анализа посесивних форми у српскохрватском језику дата је у раду Стевановић 1939–1940. Различити аспекти ове категорије разматрани су и у бројним другим појединачним чланцима: о дистрибуционим условима за употребу посесивног придева и посесивног генитива в. Ивић 1967; о различитим језичким средствима за означавање посесивних значења у српском језику исп. Павловић 1965, Месен 2006 итд.; о појму неотуђиве посесије повезане са концептом обавезне детерминације исп. Филмор 1968, Радовановић 1979; о формалним средствима за изражавање посесивности у српскохрватском језику исп. и Спалатин 1970. У хрватској науци категорија посесивности темељно је разрађена у радовима Бранка Куне (1999, 2003, 2012 итд.). Исп. и следеће радове: Магасовић 2002, Худечек 2006. Посесивност, као универзална језичка категорија, предмет је истраживања многих страних лингвиста. Од бројне литературе посебно упућујемо на следеће монографске и парцијалне радове: Хеине 1997а, 1997б, Сејлер 1981, Стасен 2009, Францис 2000 итд.

⁴ У оквиру различитих лингвистичких проматрања посесивности, ова категорија је често детерминисана и изванлингвистичким факторима. Посесивност се, наиме, често одређује као културолошки феномен, будући да појмови 'припадања, власништва, поседовања', као типичне значењске компоненте посесивности, варирају од културе до културе. Тако, на пример, Хансјакоб Сејлер (1981: 4) истиче да

1.2. Врсте посесивности с обзиром на однос између елемената у посесивној конструкцији.

Однос између елемената у посесивној конструкцији може бити изражен различитим језичким средствима (граматичким, лексичким или лексичко-граматичким), те се, по овом критеријуму, у литератури обично издвајају три главне врсте посесивности: атрибутивна, предикативна и атрибутивно-предикативна (исп. нпр: Маројевић 1983: 4). Атрибутивна посесивност остварује се на нивоу синтагме при чему посесор синтаксички увек има атрибутну улогу. Предикативна посесивност пак остварује се на нивоу реченице, а веза између посесора и посесума остварена је глаголским елементом. Атрибутивно-предикативна посесивност се такође остварује на нивоу реченице, али веза између посесора и посесума није изражена глаголом већ посесивним дативом, при чему је елемент предикативности присутан, будући да се такве реченице могу трансформисати у посесивне.⁵

се, семантички посматрано, посесивност може дефинисати као 'биокултуролошка'. То је специфичан однос између човека и његове родбине, делова тела, материјалних ствари које му припадају, културолошких и интелектуалних производа; шире посматрано, то је однос између делова и целине једног организма. Комплекс биокултуролошких одлика управо може представљати критеријум за ограничавање посесивности од других бинарних односа, у првом реду од валенције и локативности. Леон Стасен (2009: 7) такође истиче да су у неким аспектима посесивности јасно видљиве међу-културолошке разлике, али да то не значи да је концепт посесивности изразито културолошки детерминисан. Он се у начелу слаже са Хеиновом тврдњом да су средства језичког кодирања категорије посесивности конвенционализована и као таква представљају универзалну карактеристику свих људских језика (Хеине 1997а: 83). Уп. и Матасовић (2002: 152): „Чињеница да се у типолошки најразличитијим језицима показује исти образац, по којем се синтаксички однос *possessor* и *possessum* изражава на исти начин, без обзира на њихов семантички и логички однос, доказује да је посвојност когнитивно (концептуално) јединствена категорија, најверојатније урођена у структури људског ума”.

⁵ У хрватској литератури се уместо атрибутивно-предикативне посесивности користи термин *вањска посвојност*, која представља „прелазну категорију и која се изриче посвојним дативом јер веза између двају елемената посвојног односа није изражена глаголом него се преко њега претпоставља” (Јуна 2003: 157; 2012: 125–193). То је заправо превод термина који користе дански аутори Херслунд и Барон (2001: 14) – „External Possession” (between predicative and attributive possession). Како истичу поменути аутори (2001: 15), реч је односу који се налази на граници између предикативне и атрибутивне посесивности. Са предикативном посесивношћу повезује га чињеница да је веза између посесора и посесума остварена преко глагола, али та веза није експлицитно изражена глаголом већ је само претпостављена. Они даље наводе да у овим 'спољашњим посесивним конструкцијама' посесор није више синтаксички завистан од посесума (није атрибут), већ је има функцију примарног реченичног члана (објекта). То је тзв. синтаксичка промоција посесора: „*possessor ascension*” (Херслунд и Барон 2001: 16).

1.3. *Отуђива (неиманентна) и неотуђива (иманентна) посесивност*. У многим језицима света категорија посесивности подељена је на две поткатогеорије – отуђиву и неотуђиву посесивност – у зависности од тога да ли се однос између посесора и посесума доживљава као нераскидив, инхерентан, нужан или као мање-више случајан и површан (Матасовић 2002: 152). Б. Хеине (1997: 85) наводи пет концептуалних поља чији ће ентитети вероватно бити тумачени као неодвојиви: 1. родбински називи, 2. делови тела, 3. релацијски просторни концепти: *врх, дно, унутрашњост*, 4. инхерентни делови других јединица: *грана, квака*, 5. физичка ментална стања: *снага, страх*. Као објекти отуђиве посесивности, најчешће се појављују именице следећих семантичких категорија: општи називи имовине, називи појмова који се односе на боравиште, стамбени простор, грађевине и сл., називи предмета за свакидашњу употребу, називи одевних предмета (Куна 2012: 28). Многи језици имају посебне посесивне афиксе за означавање именица које су неотуђиво поседоване и именица које карактерише отуђива посесивност (Филморе 90). У српском језику пак, као и у осталим индоевропским језицима, разлика између отуђиве и неотуђиве посесивности није граматикализована (Матасовић 2002: 153).

2. Предмет и циљ рада. Хипотезе. Критеријуми за анализу.

Предмет нашег рада је формално-семантичка анализа посесивних категорија у роману *Енциклопедија мртвих* Данила Киша. При томе ћемо се ограничити на категорије за изражавање атрибутивне посесивности, која је утемељена на граматикализованим односима унутар именичке синтагме, при чему реч којом се именује посесор синтаксички увек има улогу атрибута, односно представља зависни члан, а израз којим се реферише на посесум представља главни члан синтагме (Куна 2012: 29). Средства за изражавање оваквог начина посесивности, а која су у нашем раду подвргнута анализи, јесу суфиксалног типа – посесивни придеви (PsP + Pm) и синтаксичког типа – посесивни генитив (Pm + PsG) и предлошко-падежне конструкције (Pm + од + PsG, Pm + на + PsL, Pm + у + PsL).⁶ Циљ рада јесте да се, кроз иденти-

⁶ У овом раду, због ограничености простора, неће бити разматране присвојне заменице као фреквентно средство изражавања атрибутивне посесивности. Анализи такође неће бити подвргнуте ни конструкције са посесивним дативом, будући да се у литератури ова падежна форма обично третира као прелазно средство између атрибутивне и предикативне посесивности (Куна 2012, Маројевић 1983, Херслунд и Барон 2001). Такође, у анализу неће бити укључене ни синтагме са тзв. субјекатским или објекатским генитивом, тј. синтагме са девербативном и деадјективном именицом као детерминатором настале номинализацијом глаголских, односно конгруентних супстантивних синтагми (*долазак људи – људи долазе; плаветнило неба – плаво небо, небо је плаво*) (Ковачевић 1992). У раду ћемо користити следеће скраћенице:

фикацију семантичких типова наведених атрибутивних синтагми у Кишовом роману *Енциклопедија мртвих*, покаже разнообразност модела којима се исказује опште значење посесивности, било као примарно, било као секундарно. Уз то, овде се жели показати какве све врсте посесивности изражавају конструкције код којих је ово значење примарног типа.

Основне хипотезе од којих смо у истраживању пошли односе се на бројност и семантичку разнородност образаца у којима се посесивно значење јавља, не као примарно, већ као секундарно и пратеће уз неко друго категоријално значење. Стога је један од циљева рада изнаћи и анализирати формално посесивне конструкције, одн. конструкције код којих је значење посесивности секундарног типа, док се као примарно јавља неко друго значење.

Такође, имајућу у виду чињеницу да у изражавању односа припадања граматике предност дају придевском образовању у односу на генитивне форме (Ивић 1967: 257),⁷ желели смо да однос употребе посесивног придева и посесивног генитива проверимо на примерима из нашег корпуса.

Као главни критеријум за семантичку интерпретацију атрибутивних синтагми у овом раду узимаће се природа односа између посесора и посесума, те ће ексцерпирани примери најпре бити распоређени у четири основне врсте посесивног односа: АС са значењем неотуђиве посесивности, АС са значењем отуђиве посесивности, АС са значењем апстрактне посесивности и АС са псеудопосесивним значењем. Семантичке поткласификације унутар наведених модела посесивности вршиће се на основу заступљености додатних критеријских обележја као што су: значење именице у позицији централног и зависног члана (родбински однос, однос део : целина итд.), семантичка обележја посесора и посесума: [\pm живо] [\pm конкретно], просторно и временско ограничење њиховог односа, као и могућност контроле поседованог.⁸

Ps – именица за означавање посесора, Pm – именица за означавање посесума, PsP – посесор изражен посесивним придевом; PsG – посесор изражен именицом у генитиву, PsL – посесор изражен именицом у локативу, АС – атрибутивне синтагме.

⁷ Исп. и следећу препоруку: „Уместо присвојног придева није добро употребљавати именицу у генитиву: спојеви као *нов рекорд Радића, булевар Лењина, сличан је и став Крлеже* исправније гласе *нов Радићев рекорд, Лењинов булевар, сличан је и Крлежин став*” (Пипер и Клајн 2014: 122).

⁸ Различити аутори дају различите типологије посесивних односа у зависности од примењиваних критеријских мерила. Тако, на пример, Леон Стасен (2009: 17), издвајајући врсте посесивности, узима у обзир два вредносна параметра: стални контакт (permanent contact) и контролу посесора над посесумом (control). Његова шема посесивних односа изгледа овако:

3. Формално-семантичка анализа атрибутивних синтагми (АС) у Енциклопедији мртвих.

3.1. АС са значењем неотуђиве посесивности:

У прву семантичку категорију сврстали смо примере атрибутивних синтагми са општим значењем неотуђиве посесивности. Однос посесије у оваквим синтагмама није ограничен временом (сталан је) и посесор нема могућност контроле над поседованим. Унутар овог модела издвајамо следеће подгрупе:

3.1.1. Субјекат посесивности је људско биће, а посесум је изражен именицом за родбинске и друге односе међу људима:

PsP + Pm: „Не мудруј”, рече један од *Петрових ученика* (22); Била је она *Лотова кћи* (20); Избацује из рукописа злобне алузије на савремена збивања ... као што је она о *Лотовој жени* (134); Отишли су само да доведу *Децијеве легионаре* (88); Удружио се с *Мајсторовим противницима* (137).

Pm + PsG: На челу поворке корача ... *муж покојнице* коју испраћају на вечни пут (52); Са њим путује ... и несрећни Герасимов, *син емигранта* (60); Говорило се да је Нилус *отац девојчице* (152). Сви су се они називали *синовима Божијим* и *синовима сина Божјега* (10). То не бејаше ... Приска, кћи краља Деција (86); О чему ... сањаре *кћери једног средњоевропског јеврејског трговца* (116); Господин Бендек гледа у *мајку детета* (123); Морис Жоли, *син градског већника и неке Италијанке* (177).

Pm + од + PsG: ... мучки живот *пролетерског детета од мајке праље и оца пропалице* (38); Нису близнакиње, али су сестре рођене, *од истог оца и од исте мајке* (111).

врста присвојног односа	стални контакт (permanent contact)	контрола (control)
отуђива (alienable)	+	+
неотуђива (inalienable)	+	-
привремена (temporary)	-	+
апстрактна (abstract)	-	-

С друге стране, Б. Хеине (1997: 87) издваја чак 7 врста посесивних односа: физичка посесивност (physical possession), привремена посесивност (temporary possession), стална посесивност (permanent possession), неотуђива посесивност (inalienable possession), апстрактна посесивност (abstract possession), нежива неотуђива посесивност (inanimate inalienable possession), нежива отуђива посесивност (inanimate alienable possession).

3.1.2. Субјекат посесивности је живо биће (човек или животиња), а објекат посесивности је део његовог тела:

PsP + Pm: Затим следе згуснуте слике...: ... чутурица у *дечаковој руци* (55); ... нагризало влакна *камиље длаке* која се лињала неприметно (82); Пукнуо [је] у ваздуху изнад *коњских ушију* (115); ... не усуђујући се чак ни да погледа у мутне, зеленомодре *Китмирове очи* (93); ... продирући кроз оштре зубе *Полифемове вилице* (94); ... доспела је у *Нилусове руке* зачуђујућом брзином (187); Погледале [су] увис, поред *очевог рамена* (118).

Pm + PsG: Он би се, пред задивљеним *очима гледалаца*, успентрао уз њега као уз какву притку (10); М. О. би тада ... спуштао ... главу у *крило своје законите супруге* (204); На коверти стајало [је] моје име, исписано *руком Мендела Осиповича* (209); Загледан у *очи младића*, он ... опази да те очи гледају и траже његов поглед (105); ... други упери двоцевку у *груди кочијаша* (115); Ланено уже са *врата говечета* остаје на земљи (10); Смрскане лобање ... с цревима просутим као *црева закланог вола*, лежао је на земљи (29); ... помало налик на *rep веверице* (112); ... љуљаше се ... на снажним *рукама својих носилаца*, он, Дионизије (90); Тад угледа крај себе ... *лица Јована и Малхуса* (101). Види у огледалу ... *унезверене очи своје најмлађе ћерке* (122) ... у којима се осликава ... *рошаво лице Јешуе Крохала* (133); *Лице Јешуе Крохала* се озари (135)

3.1.3. У функцији посесума налазе се именице којима се именује човечији или животињски организам, схваћен у својој целовитости (*тело, леш*), а субјекат посесивности изражен је именицом за именовање тачно одређеног живог бића (људског или животињског).

Pm + PsG: *И леш несрећног Хермана* ... биће ... у Књизи мртвих (68); Осећао је крај себе .. мртвим сном обузета *тела пастира Јована и Малхуса* (84); Наслућивао је ... бестелесно и балсамовано *тело пастирова пса* (84); *Тело Симона Чудотворца* падало је ка земљи као камен (28).

3.1.4. Субјекат посесивности је именица која означава цео предмет, а посесум је интегрални део тог предмета.

Pm + PsG: Једног је дана одред енкаведеоваца закуцао ... на *врата манастирске куће* (156); Симон – како какав домаћин коме се гради бунар или постављају *темељи нове куће* – издавао [је] радницима наређења (32); Симон ... ухвати руком *даску сандука* (33); Тако смо се растајали више пута «заувек» ... у мом стану, на последњем *спрату зграде* (204); Сећам се ... где зрикавци, под *прозором његовог хотела* на Криму, зричу (208); Да ли би ... отворио *врата фуруне?* (211); ... стави пресавијен рукопис у *унутрашњи џеп свог капута* (136). ... у горњем *џепу војничке блузе* (195); На *прозорима кућа* сја румени одраз јутарњег сунца (51); Клокоће вода на *уста чутурице*

(54); Један младић, наслоњен на *стабло багрема*, говори (56); Из *димњака пароброда «Смедерево»* извија се црн дим (58); Слевала се [вода] преко *бора чела у шкољке ушију* (82); Ветар је шумио у *гранана храстова* (118); ... види шуму и залелујало *лишће храстова* (120); Проћи ће поново кроз сумрачне подруме *Британског музеја* (163); Осети како му снег склизну у *рукав шињела* (170); Успутне станице сад промичу ... кроз *прозор воза* (184).

Pm + од + PsG: Зар ће оне морати ... да «лижу» тањире *средином од хлеба* (119).

3.1.5. Објекат посесивности изражен је именицом *име* или *назив*, а субјекат посесивности – именицом за означавање живог бића, предмета или апстрактних појмова.⁹

PsP + Pm: Прво се присети *Прискина слатка имена* (85).

Pm + PsG: Подиже к небу руке и дозива *име Господње* (87); То сам зачас проверила ... трагајући за *именом мог оца* (53); Ту су *имена кочијаша, имена суседа* који су их испратили (55); Затим следе *имена учитеља, другова* ... (55); *Име Ане Еремије* ... стоји ту напоредо са *именом оперског певача Крижаја* (57); *Име сваке биљке* који је дечак убрао [је забележено] (56); Сад се мешаји *имена славних битака* ... са *именима погинулих професора и ђака* (58); Исписао је ... *имена београдских кафана* словима каквим се бележе на мапама *називи острва* (75).

3.1.6. Субјекат посесивности је обично предмет, а објекат посесивности је именица из релацијског просторног домена којом се означава неки физички део тог предмета (почетак, средина, крај, врх, дно, унутрашњост, спољашњост и сл.)¹⁰:

Pm + PsG: Тамо горе је хладно као на *дну бунара* (22); На *челу поворке* корача ... човек (51); Била је његова слика ... скоро по *средици странице* (49); Предео његовог родног краја дат је тако живо ...: снег на *врховима далеких планина* ... (51); *Почеци ове књиге* датирају негде после 1789. (53); Одједном се налазимо у *срцу новог града* (57); Поподне би ... седећи на *ивици фотеље* ... распоређивао [марке] (73); Каролина постави пиво на *ивицу стола* (137); На *полеђини књиге* утиснута латиницом реч... (176).

⁹ Именице *име* и *презиме* се могу схватити као и интегрални део бића или предмета пошто је именовање једна од најбитнијих особина сваког бића или предмета (Ковачевић 1981: 30).

¹⁰ У свим наведеним примерима се поред посесивног уочава и партитивно значење (исп. Ковачевић 1981: 32, фн).

3.2. АС са значењем отуђиве посесивности

У другу семантичку категорију издвајамо примере атрибутивних синтагми са општим значењем отуђиве посесивности.¹¹ Овај однос посесивности подразумева посесора који је власник поседованог објекта. Као такав, он има способност контроле над посесумом, односно у сваком тренутку може да раскине однос посесије. Субјекат посесивности је именица која означава људско биће, док се као објекти посесивности јављају именице са значењем »неживог«.

P_sP + P_m: Јешуа Крохал напушта зором *Мајсторову собу* (135); Открива .. *царичину приручну библиотеку* (157); Појављују [се] два новинара са *Грејсовим писмом у цепу* (176).

P_m + P_sG: *Инвентар газда Марка* набројан је до у танчине (56); То се збило ... када је ... пристао да оде у Ровињ, у *кућу неких пријатеља* (64); Видећете како ... лепи [лишће] у *хербаријум своје ћерке* (66); Чак и *лаке чезе и црни фијакери госпде алишпана* остављају дубоке трагове у блату (113); Поче свеопшта пуцњава у *сутерену виле Ипатијевих* (157); Комисија која је у *вили Ипатијевих* састављала инвентар добара ... (157); У *пртљагу белих официра* ... нашао би се и Антихрист (160); Рачковски открива ... организацију која фабрикује бомбе у *радионици неког бравара* (185).

3.3. АС са значењем апстрактне посесивности

У трећу семантичку категорију долазе примери са општим значењем апстрактне посесивности. Именица у функцији посесума означава неки апстрактан појам, а посесор је квалификован ознакама [+ живо], [+ одређено, познато]. Однос посесије у оваквим синагмама углавном не подразумева сталну везу између чланова присвојне конструкције и посесор најчешће нема могућност контроле над поседованим, будући да се у прототипичним случајевима ради о физичким или менталним стањима или особинама пролазне природе (Стасен 2009: 20).

P_sP + P_m: Њена негдашња судбина служила му је као очигледан пример ... *Јеховине окрутности и суровости* (20). Ни он сам, Дионизије, не може да ухвати *Китмиров поглед* (93); Све је на страни живота у овом кошмарном сну: ... *царска милост* (144).

¹¹ Т. А. Иванова (1975: 94–95) у раду о синонимним средствима за означавање отуђиве посесивности у савременим словенским књижевним језицима истиче да је отуђива посесивност обележена 'највишим степеном посесивности' јер одражава однос стварног поседовања конкретних ствари и предмета материјалне реалности од стране једне особе или групе лица.

Pm + PsG: Не мислите ваљда да ћу ... кренути ... да проверавам *кошмаре једне болесне девојчице* (124); На велику *радост девојчица* на задњем седишту кола (22); Све је на страни живота у овом кошмарном сну: ... *слава његове породице, љубав његове мајке* (144); Претераној *амбицији Рачковског* било је равно још само његово одсуство скрупула (186); Морам вас поново подсетити на *судбину тог несрећног детета*, о коме госпођа Нина Ротсвансон ћути (202); У некој врсти резимеа [биће] исписана и *судбина моје мајке* (66).

3.4. АС са псеудопосесивним значењем

Четврту семантичку категорију репрезентују примери атрибутивних синтагми са псеудопосесивним значењем. Однос посесије у оваквим атрибутивним синтагмама је секундаран, док се као примарно јавља неко друго значење. Издвојићемо неколико типова оваквих конструкција на основу њиховог примарног значења:

3.4.1. АС са примарним локативним значењем

3.4.1.1. У првој групи АС са примарним локативним значењем однос псеудопосесивности настаје заправо тек на основу синтаксичког спајања две именице у поступку редукције релативне реченице, те се пре може говорити о значењу локативности (посесор јесте на неки специфичан начин лоциран на појму којим се означава посесум), него о типичном посесивном значењу.

Pm + PsG: Како се не зна *гроб Мендела Осиповича* (= *гроб у којем је сахрањен Мендела Осипович*), то немам намеру да »легнем поред њега« (212); Била сам схватила ... да је то чувена *Енциклопедија мртвих* (= *књига у којој се налазе приче о мртвима*) (49); Енциклопедија мртвих ... није ... именик као *Књига краљева* (= *књига у којој се налази списак краљева*) (71); Ова чудна ерудитна каста ... има .. своје приврженике који рију по читуљама и по *биографијама људи* (= *књиге у којима су описани животи људи*) (53); Ту [је] *портрет господина учитеља* (= *слика на којој је нацртан лик господина учитеља*) (55).

3.4.1.2. Друга група конструкција са примарним локативним значењем изражена је моделом Pm + на + PsL или моделом Pm + у + PsL. Елементе посесивног значења имплицира могућност трансформације ових синтагми у реченице са посесивним глаголом *имати*:

Pm + na + PsL: Књиге су биле ... везане ... за гвоздене *карике* на полицама (исп. *карике се налазе на полицама : полице имају карике*) (49); Одроз јутарњег сунца ... топи ледене *сталактите* на олуку (исп. *сталактити се налазе на олуку : олуку има сталактите*) (51). ... утиснути у *дугмад* на војничким мундирима и *капама* (исп. *дугмад се налазе на војничким мундирима и капама : војнички мундири и капе имају дугмад*) (155); Предео његовог родног краја дат је тако живо ...: *снег на врховима далеких планина* (исп. *снег се налази на врховима планина : врхови планина имају снег по себи*) (51).

Pm + y + PsL: Затим следе згуснуте слике ... : ... *чутурица* у *дечаковој руци* (*чутурица се налази у дечаковој руци : дечак у руци има чутурицу*); Онда је дошао на ред *прозор* у *купатилу* (*прозор се налази у купатилу : купатило има прозор*) (75).

3.4.2. AC са примарним аблативним значењем

3.4.2.1. Примери из ове категорије експлицирају однос између ствараоца и његовог дела. Субјекат посесивности је именица са значењем људског бића, а објекат посесивности је именица која реферише на неки производ интелектуалне и стваралачке активности, тј. на резултат рада посесора. При томе, посесивним придевом се претежно означава ко је творац дела, а посесивним генитивом – од кога дело потиче, што је заправо иста семантичка карактеризација (уп. Стевановић 1937: 44).

PSP + Pm: Као на *Бројгеловим пејзажима* (= *пејзаже које је насликао Бројгел*) промичу на чкаљкама деца (51); Најзанимљивије је поменути успех *Бекетовог Чекајући Годоа* (*успех представе Чекајући Годоа, коју је написао Бекет*) (47); ... једва разбирљиву *Хасову филозофску доктрину* (= *доктрину коју је осмислио Хас*) (130); *Крушеванови текстови* ... пали су најзад на плодно тле (= *текстови које је написао Крушеванов*) (148); Као издавач *Нилусове књиге* појављује се Царскоселска секција Црвеног крста (= *књиге које је написао Нилус*) (148); Ова *Бјаликова критика* имала је следеће консеквенце (= *критика коју је написао Бјалик*) (137); По *Нилусовим сугестијама*, *калуђер* је насликао једну слику (= *сугестијама које је дао Нилус*) (153); Онда узима примерак са *Мајсторовим исправкама* (= *исправкама које је начинио Мајстор*) (136); Целокупно *Бен Хасово дело* (= *дело које је написао Бен Хас*), песничко и филозофско, своди се заправо на доказивање те чињенице (128).

Pm + PsG: *Акварел мога оца* био [је] похваљен од жирија (= *акварел који је насликао мој отац*) (59); До тог оптимистичког закључка дошли [сте] у првом реду захваљујући *истраживањима господина Безименског* (= *истраживањима које је спровео господин Безименски*) (198); Нилус покушава

да нађе *дневник неког пустињака* (= *дневник који је написао неки пустињак*) (180); Појављују се *чланци ... поменутог Крушевана* (= *чланци које је написао Крушеван*) (150); Песма »Сунце под ружичастим абажуром« јесте само иронична *реплика Мендела Осиповича* на ту моју примедбу (= *реплика коју је дао Мендела Осипович*) (202); Књига даје и приступну *беседу директора Стојковића* (= *беседу коју је изрекао директор Стојковић*) (58); И узалуд, дакле, све те *приче њихове мајке* (= *приче које је испричала њихова мајка*) (117); Да није у питању управо та опсесивна *идеја састављача?* (= *идеја коју је изнео састављач*) (62); Он је у свом тексту сажео *излагања и других ученика* (= *излагања која су саопитили други ученици*) (127); Догађај који нас интересује нема ... непосредне везе са филозофском *доктрином самог Бен Хаса* (= *доктрину коју је осмислио Хас*) (130); Прочитах да је то основни цветни мотив на *сликама мога оца* (= *сликама које је насликао мој отац*) (78).

3.4.2.2. Доминантну аблативну семантику имају и конструкције у којима функцију посесума врши именица са значењем елемента неке представе који се под извесним околностима од ње одваја. Стевановић (1937: 43) констатује да је најобичнији облик за изражавање односа међу оваквим представама генитив са предлогом *од*: *дим од дувана, мирис од зејтина*, међутим у нашем корпусу овај однос означен је искључиво моделом: Pm + PsG:

Pm + PsG: И *виде светлост бакљи ... и чу жамор светине* која се била окупила око њих (87); Шпиља се зачас напуни *димом бакљи и мирисом тамјана* (88); Живе [јој] у сећању *мириси мирисне лучи и тамјана* (97); Не хладна *светлост месечева*, него *светлост Божјег дана, светлост сунца ...* (99); Или то бејаше сан ... топли *мирис земље, мирис трава и мирис биља* (100); Осети *воњ својих носача* (101); Управо је извадио из џепа цигару и *принео пламен шибице* (121); То је већ *крик животиње, нељудски* (121). ... бубњали у ушима као *звучи добоша* (140); Његов говор ... био је прекидан ... *јецајима старих курви* (39); Чуо је *шум гомиле* (144); Сутерен ... у *диму цигарета* и у *смраду вина* (39); Отац Сергеј ... гаси *светло зграбивши пламен свећа* голим рукама (151); ...нагињући књигу према *светлости лампе* (168); ... чврсто затвара очи, као при јаком *бљеску муње* (186).

3.4.3. AC са примарним квалитативним значењем.

У ову групу долазе конструкције са посесивним придевом и посесивним генитивом који означавају живо биће (човека или животињу), али немају улогу посесора. Они упућују на оно што је својствено врсти, исказујући тако у већој мери особину посесума, него типичан однос посесивности. Посесивни придев, односно именица у генитиву, дакле, не означава једно одређено живо биће, већ особину која је својствена сваком бићу из

класе појмова на коју именица у функцији посесора реферише. Примарно значење оваквих констукција је квалитативно.

Ps + PmP: Препознаде ... Петра и његове ученике, оборужане *пастирским штаповима*. (21). Говорили су о њој ... да је каћиперка, блудница ... која је доспела до милости свог *шарлатанског пратиоца* (20). Онај брбљивац ће најзад да прикаже неку од својих *факирских вештина* (22). Таман му се учини да га је неко од деца погледало својим *анђеоским очима* (91). ...као кад се процењује ловачка пушка (113). Затегнуо је бич] као што се затеже печачки штап од бамбуса када се ухвати на мамац велика кечига. ... али не без стварног *сликарског талента* (153). Нилус у средини ... са *калуђерским конопом* око струка (153).

Pm + PsG: Имао је *глас лудака* и *поглед блудника* (10); Народи Јудеје ... већ су били свикли на ове мирољубиве момке који ... говоре *гласом девице* (14); А сад ме пусти да ... помислим свом силином ... на *бол мајки* које нас рађају ... на *ужас риба* у утроби уљешуре ... на *тугу слона* који мре од старости, на краткотрајну *радост лептира* ... на *немоћ остарелог тигра* ... на *страх тек излеглог птића* које мајка истискује из гнезда, на паклене *муке глисте* која се пржи на сунцу ... на *ужас губаваца* ... на *бол слепаца* ... (24); Кроз цело то писмо провејавала је нека »непоправљива *гордост тетреба*« (209); За њега самог лако као *тело детета* или *немоћна старца* (90); Пас једнако урла, оним страшним животињским плачем, више налик на *ридање старца* него на *плач детета* (123); А ући, макар једном, кроз та врата ... могла је само она која има у себи *лукавост лисице*, *спретност мачке* и *срце видре* (160).

4. Закључна разматрања

Из формално-семантичке анализе посесивних атрибутивних синтагми у роману *Енциклопедија мртвих* Данила Киша проистекли су следећи закључци:

1. За изражавање различитих типова посесивних односа Киш се у свом роману служио следећим моделима атрибутивних синтагми: конструкције са присвојним придевом: PsP + Pm, конструкције са посесивним генитивом Pm + PsG и предлошко-падежне конструкције: Pm + од + PsG, Pm + на + PsL, Pm + у + PsL). Архаичну посесивну конструкцију Pm + у + PsG (типа: *Двориште у комиције* је велико) наш корпус не показује.

2. Кишов језик у *Енциклопедији мртвих* одликује највише примера за атрибутивне синтагме са значењем неутуђиве посесивности. При томе, у оквиру подручја неутуђиве посесивности најдоминантнији су ентитети из

следећих концептуалних поља: *део тела, родбински односи и интегрални делови предмета*. Знатно мања фреквенција употребе евидентирана је код атрибутивних средстава за означавање отуђиве и апстрактне посесивности. Посебно бројну групу чине примери атрибутивних синтагми са псеудопосесивним значењем, што је у складу са полазном претпоставком о бројности и разноврсности конструкција у којима је значење посесивности секундарног типа. Као примарно значење у оваквим конструкцијама јавља се, наиме, значење локативности, аблативности и квалитативности.

3. У разматраном корпусу најфреквентније и семантички најполивалентније атрибутивно средство за изражавање присвојних значења јесте беспредложни генитив. Наиме, именице за означавање посесора из наше грађе знатно чешће су изражене генитивним обликом него обликом присвојних придева. Дистрибуција генитивног атрибута и присвојног придева условљена је углавном граматичким и семантичким обележјима посесора: постојање/непостојање детерминативног члана, опозиције одређено/неодређено, једнина/множина. Кишов језик међутим показује тенденцију ка генитивним формама и у случајевима када се посесивни однос неометано може изразити обликом посесивног придева.

4. Присвојни придеви из разматраног корпуса изведени су наставцима *-ов, -ев, -ји, -ски* и представљају, у поређењу са посесивним генитивом, секундарно средство за означавање односа посесивности. При том, у највећем броју случајева реч је о формално посесивним придевима са непосесивним – аблативним или квалитативним – значењем (исп. т. 3.4.2.1. и т. 3.4.3.)

5. Језику *Енциклопедије мртвих* – нису својствене предлошко-падежне конструкције за изражавање посесивних односа. Наиме, када су посредни примарна посесивна значења – неотуђива, отуђива и апстрактна – тек по изузетку се појављују синтагме по моделу $P_m + од + PsG$. У групи атрибутивних синтагми са псеудопосесивним значењем (и то само локативним) регистроване су конструкције са структуром $P_m + на + PsL$ и $P_m + у + PsL$. Чак и тамо где је обичнија посесивна веза *од + ген.* (синтагме са примарном аблативном семантиком – т. 3.4.4.2.), Киш предност даје формама са беспредложним генитивом.

Литература:

Батистић 1971: Татјана Батистић, „О семантичким условима који регулирају дистрибуцију посесивних конструкција тип *његов немир*”, *Прилози проучавању језика*, бр. 71, Нови Сад, 55–62.

- Иванова 1975: Т. А. Иванова, „Синонимическиј ряд со значением отчуждаемой принадлежности б современных славянских литературных языках”, *Прилози проучавању језика*, бр. 11, 93–105.
- Ивић 1967: Милка Ивић, „Генитивне форме српскохрватских именица и одговарајућа придевска образовања суфиксом -ов (-ев, -овљев, -евљев), -ин у односу ’комбинаторичких варијаната’”, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, X, Нови Сад, 257–262.
- Ковачевић 1981: Милош Ковачевић, „Посесивне именичко-падежне синтагме у делима Анђелка Вулетића”, *Књижевни језик*, X/3, Сарајево, 25–35.
- Ковачевић 1987: Милош Ковачевић, „О српскохрватским сложеним реченицама с посесивном атрибутом зависном клаузом”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXX/1, Нови Сад, 153–159.
- Ковачевић 1992: Милош Ковачевић, *Кроз синтагме и реченице*, Сарајево.
- Куна 1999: Branko Kuna, „O izricanju posvojnosti prijedložnim genitivnim izrazima”, *Jezikoslovlje*, br. 1–2, 33–44.
- Куна 2003: Branko Kuna, „Između atributne i predikatne posvojnosti”, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 29, 157–171.
- Куна 2012: Branko Kuna, *Predikatna i vanjska posvojnost u hrvatskome jeziku*, Osijek: Filozofski fakultet.
- Маретић 1931: Томо Маретић, *Gramatika i stilistika hrvatskoga i srpskoga književnog jezika*, Zagreb.
- Маројевић 1983: Радмило Маројевић, *Посесивне категорије у руском језику (у своме историјском развоју и данас)*, Београд: Филолошки факултет.
- Матасовић 2002: Ranko Matasović, „Otudiva i neotudiva posvojnost u hrvatskome jeziku”, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 28, 151–160.
- Месен 2006: Мартин Скоу Месен, „Посесивни придев, његово значење и употреба”, *Зборник Матице српске за славистику*, бр. 70, 333–347.
- Павловић 1965: Миливој Павловић, „Посесивни генитив и посесивни придев”, *Наш језик*, XIV/4–5, 235–238.
- Пипер и др. 2005: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*. (у ред. М. Ивић), Београд.
- Пипер и Клајн 2013: Предраг Пипер и Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.

- Радовановић 1979: Милорад Радовановић „Граматика неопућиве посеције: неки случајеви с имплицитним обавезним детерминатором у српскохрватском језику”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXII/1, Нови Сад, 17–23.
- Спалатин 1970: Leonardo Spalatin, „Possessivity in Serbo-Croatian”, *The Slavonic and East European Review*, Vol. 48, No. 110, 1–15.
- Стевановић 1939–1940: Михаило Стевановић, „Посесивне форме у српскохрватском језику”, *Годишњак Скопског Филозофског факултета*, IV, Скопље, 1–50.
- Стевановић 1986⁵: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (Граматички системи и књижевнојезичка норма) I. Увод. Фонетика. Морфологија*, Београд: Научна књига.
- Стевановић 1989⁴: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (Граматички системи и књижевнојезичка норма) II. Синтакса*, Београд: Научна књига.
- Стојановић 1996: Смиљка Стојановић, *Бинарне релације посеције у енглеском и српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет.
- Хеине 1997а: Bernd Heine, *Cognitive Foundations of Grammar*, New York: Oxford University Press.
- Хеине 1997б: Bernd Heine, *Possession: cognitive sources, forces and grammaticalization*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Херслунд и Барон 2001: Michael Herslund and Irene Baron, „Introduction: Dimensions of Possession”, in: *Dimensions of Possession* (edited by Irène Baron, Michael Herslund and Finn Sřrensen), 1–24.
- Худечек 2006: Lana Hudaček, *Izricanje posvojnosti u hrvatskome jeziku do polovice 19. stoljeća*, Zagreb: Institut za hrvatski jeziki i jezikoslovlje.
- Сејлер 1981: Hansjakob Seiler, *Possession as an Operational Dimension of Language*.
- Стасен 2009: Leon Stasen, *Predicative Possession*, Oxford: Oxford University Press.
- Фелешко 1995: Казимјеж Фелешко, *Значења и синтакса српскохрватског генитива*, Београд – Нови Сад: Вукова задужбина – Орфелин – Матица српска.
- Филмор 1968: С. J. Fillmore, The case for case, *Universals in Linguistic Theory*, ed. E. Bach, R. T. Harms, New York; доступно на адреси: <http://linguistics.berkeley.edu/~syntax-circle/syntax-group/spr08/fillmore.pdf>
- Францис 2000: Elaine J. Francis, „Two perspectives on the grammar of the possession”, *Language Sciences*, vol. 22, 87–107.

Marijana R. Bogdanović

THE CATEGORIES OF ATTRIBUTIVE POSSESSIVENESS IN DANILO KIS'S NOVEL *THE ENCYCLOPEDIA OF THE DEAD*

Summary

The focus of this paper is on a formal semantic analysis of attributive possessiveness' categories in Danilo Kis's novel *The Encyclopedia of the Dead*. The classification is based on formal grammatical and logical-semantic criteria. The first criterion is the differentiation of attributive phrases on the basis of formal means used to express possessive meaning (possessive adjective, free and prepositional genitive), while the other criterion included the different characteristics of possessive constructions' members: semantic domains from which units originate (family names, body parts, etc.); the polarization using the categories alienable-inalienable, animate-inanimate, concrete-abstract, definite-indefinite; the time limit of possessive relations; and the ability of possessor's control over possessum. The aim of this paper is to show the diversity of the model that expresses the general meaning of possessiveness, either as primary or as secondary, through the identification of semantic types of possessive attributive phrases in Kis's novel *The Encyclopedia of the Dead*. In addition, the paper shows all the kinds of possession found in constructions that express this meaning as the primary type.